

'הילכו שנים יחדיו בלתי אם נועדו?' השיח בין הלכה ואגדה בסוגיית יחוד

הקדמה

כבר מקדמת דנא מוכרות האגדה וההלכה כשני תחומים נפרדים זה מזה ולעתים מתחרים זה בזה. אך פעמים רבות אנו מוצאים את סיפור האגדה כמשרת את האמירה ההלכתית בכך שהוא מדגים את הנאמר בעולם ההלכה מתוך עולם המעשה, וכך המעשה משרת את החוק. אנו מוצאים זאת במשניות רבות. לדוגמה:

עובד כוכבים שהדליק את הנר משתמש לאורו ישראל, ואם בשביל ישראל אסור. מילא מים להשקות בהמתו משקה אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל אסור. עשה עובד כוכבים כבש לירד בו יורד אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל אסור. **מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו באין בספינה ועשה עובד כוכבים כבש לירד בו, וירדו בו רבן גמליאל וזקנים.**

(משנה שבת פט"ז מ"ח)

במשנה זו, המעשה ברבן גמליאל והזקנים משקף ומתעד מקרה של הדוגמה השלישית שהביאה המשנה. מתודה זו אופיינית לא רק למשנה ואנו מוצאים כדוגמתה במקומות רבים בספרות התלמוד.¹ כיון שבסוגיית ייחוד עסקינן, אין טוב מלהדגים מתודה זו מתוך סוגייתנו.

1. אמר רב כהנא:² אנשים מבחוץ ונשים מבפנים - אין חוששין משום ייחוד, אנשים מבפנים ונשים מבחוץ - חוששין משום ייחוד.
2. במתניתא תנא איפכא.
3. אמר אביי: השתא דאמר רב כהנא הכי, ותנא מתניתא איפכא, אנא נעביד לחומרא.

¹ לעיתים המעשה משקף עמדה חולקת, אך אין כאן מקום להאריך בחילוקים מעין אלו, ולעת עתה עיינו י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ס, עמ' 595 ואילך; ע"צ מלמד, ה'מעשה' במשנה כמקור להלכה, סיני מו, חוברת ב-ג, מרחשון-כסלו תש"כ, עמ' קנב-קסו; י' פונקל, מדרש ואגדה, תל אביב תשנ"ז עמ' 694-696; הנ"ל, דרכי האגדה והמדרש, תל אביב 1996, עמ' 481 ואילך.

² בכת"י מינכן: 'רב הונא', וכך גם להלן.

4. אביי דייר גולפי.

5. רבא דייר קנה.

(קידושין פא ע"א)

אביי באמירה ההלכתית (שורה 3) הכריע את הדין לחומרא. עורך הסוגיה שיבץ את הראיות לכך שהן אביי והן רבא יישמו חומרא זו הלכה למעשה, ועל כן נאלצו למצוא פתרונות חלופיים למציאות של נשים וגברים בבית אחד.

דוגמה נוספת יש בהמשך הסוגיה:

1. כי אמרה קמיה דשמואל, אמר: אסור להתייחד עם כל עריות שבתורה, ואפילו עם בהמה...

2. אפילו עם בהמה. אביי מכלליה מכולה דברא. רב ששת מעבר ליה מצרא.³

3. רב חנן מנהרדעא איקלע לרב כהנא לפום נהרא, חזייה דיתיב וקא גרס וקיימא בהמה קמיה, אמר ליה: לא סבר לה מר אפילו עם בהמה? אמר ליה: לאו אדעתאי.

(קידושין פא ע"ב)

גם בקטע זה, שילוב מעשיהם של אביי ורב ששת (שורה 2) אינו מהווה יחידה עצמאית, אלא מוכיח שהם נהגו כעמדתו של שמואל. גם מהמעשה של רב חנן ורב כהנא עולה שהם פסקו הלכה למעשה כדברי שמואל, אם כי ניתן להתלבט מהי עמדתו המקורית של רב כהנא. מעשים אלו של האמוראים משקפים את היישום של פסיקת ההלכה בעולם המעשה. כך אנו מוצאים במקומות רבים ושונים בש"ס את המעשה משרת את ההלכה בכך שהוא מוכיח שהדברים חלחו מחוץ לבית המדרש אל עולם המעשה.

אך דומני ששילוב האגדה בסוגיית ייחוד בתלמוד הבבלי זוקק עיון לעצמו, וזאת משתי סיבות:

א. ההיקף הגדול של האגדתא המשולבת בתוך האמירות ההלכתיות.

ב. הפער שבין המסרים העולים מהאגדות לבין האמירות ההלכתיות.

הנקודה הראשונה ניכרת לעין כל לומד, אך בכל זאת אדגים את הדברים. סוגיית ייחוד במסכת קידושין משתרעת על פני כדף וחצי ממסכת קידושין (פ ע"ב - פב ע"א). כחצי מהסוגיה היא הלכתית וחצייה השני הוא תיאור מעשים התורמים לדיון ההלכתי. אך לא נסתפק באמירה כמותית גרידא, אלא נציג את החטיבות השונות של הסוגיה ונראה כיצד כמעט בכל חטיבה שולבה אמירה אגדתית עם המימרא ההלכתית. לשם הנוחות, אשנה את הגופן בין קטעי ההלכה וקטעי האגדה וכך ייקל על הקורא לראות את השילוב שעושה הסוגיה בין שתי הסוגות הספרותיות. אוסיף ואומר כי הקריטריון שהנחה אותי באבחנה שבין קטעי ההלכה והאגדה היה הניסוח שנתנה הסוגיה. אם יש

³ בכת"י ותיקן ומינכן ובדפוס ספרדי: 'נהרא'.

כאן אמירה מנוסחת ככלל מחייב או פוטר אני כולל אותה בתחום ההלכה. אך אם מובא מעשה שנהג אמורא ללא אמירה הנלווית אל מעשה זה, או מעשה ללא השלכה הלכתית כלל ועיקר, אני כולל אותה בתחום האגדה. מובן שיש כאן כר נרחב לוויכוח, אך דומני שגם אחרי שהוויכוח יסתיים עדיין יהיה ניכר שהשילוב שעשתה הסוגיה חורג מהנורמה בסוגיות אחרות.

להלן הסוגיה בשלמותה עם תוספת כותרות המציינות את נושא הקטע:⁴

משנה

לא יתייחד אדם עם שתי נשים, אבל אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים; רבי שמעון אומר: אף איש אחד מתייחד עם שתי נשים בזמן שאשתו עמו וישן עמהם בפונדקי, מפני שאשתו משמרתו. מתייחד אדם עם אמו ועם בתו; וישן עמהם בקירוב בשו, ואם הגדילו - זו ישנה בכסותה וזה ישן בכסותו.

גמרא

1. הקדמה – הסיבה והמקור לדיני ייחוד

מאי טעמא? תנא דבי אליהו: הואיל ונשים דעתן קלות עליהן. מנא הני מילי? אמר רבי יוחנן משום רבי ישמעאל: רמז ליחוד מן התורה מנין? שנאמר: כי יסיתך אחיך בן אמך, וכי בן אמך מסית, בן אב אינו מסית? אלא לומר לך: בן מתייחד עם אמו, ואסור להתייחד עם כל עריות שבתורה. פשטיה דקרא במאי כתיב? אמר אביי: לא מיבעיא קאמר, לא מיבעיא בן אב דסני ליה ועייץ ליה עצות רעות, אלא אפילו בן אם דלא סני ליה - אימא צייתי ליה,⁵ קמ"ל.⁶

2. דיון בדין איש אחד ושתי נשים

נימא, מתניתין דלא כאבא שאול!
דתניא: כל שלשים יום - יוצא בחיק, ונקבר באשה אחת ושני אנשים, אבל לא באיש אחד ושתי נשים, אבא שאול אומר: אף באיש אחד ושתי נשים!
אפילו תימא אבא שאול, בשעת אנינות תביר יצריה.
רבנן? סברי לה כרבי יצחק, דאמר רבי יצחק: מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו - אפילו בשעת אנינותו של אדם יצרו מתגבר עליו.
ואבא שאול? כי כתיב ההוא - במתרעם על מדותיו כתיב, והכי קאמר: מה יתרעם על מדותיו? וכי גבר על חטאיו? דיו חיים שנתתי לו. ורבנן? כי ההוא מעשה דההיא איתתא, דהוה עובדא ואפיקתיה.⁷

⁴ הבאתי את הדברים מדפוס וילנא תוך ציון שינויי גרסאות חשובים.

⁵ בכת"י מינכן: 'לא נצית לי', ובכת"י ותיקן ובדפוס ספרדי חסר: 'אימר צייתי לה', ונוסף: 'דלית ליה חלוקה בהדיה'.

⁶ בכת"י ותיקן חסר: 'קמ"ל'.

⁷ בכת"י מינכן, בדפוס ונציה ובדפוס ספרדי: 'ואפיקתיה'.

בדפוס הספרדי מוסף תיאור המעשה.

3. צמצום ראשון של ההיתר של המשנה

אבל אשה אחת. אמר רב יהודה אמר רב: לא שנו אלא בכשרים, אבל בפרוצים - אפילו בי עשרה נמי לא, הוה מעשה והוציאוה עשרה במטה. אמר רב יוסף: תדע, דמיחברי בי עשרה וגנבי כשורא ולא מיכספי מהדדי. נימא מסייע ליה: מוסרין לו שני תלמידי חכמים, שמא יבא עליה בדרך; תלמידי חכמים אין, אינשי דעלמא לא! שאני תלמידי חכמים, דידעי לאתרוויי ביה.

4. צמצום שני של ההיתר של המשנה

אמר רב יהודה אמר רב: לא שנו אלא בעיר, אבל בדרך - עד שיהיו שלשה, שמא יצטרך אחד מהם להשתין, ונמצא אחד מתייחד עם הערוה. נימא מסייע ליה: מוסרים לו שני תלמידי חכמים, שמא יבא עליה בדרך; תרי ואיהו הא תלתא! התם כי היכי דניהוו עליה סהדי. רב ורב יהודה הוו קאזלי באורחא, הוה קאזלא ההיא אתתא קמייהו, אמר ליה רב לרב יהודה: דל כרעיך מקמי גיהנם. אמר ליה: והא מר הוא דאמר, בכשרים שפיר דמי! אמר ליה: מי יימר דבכשרים כגון אנא ואת! אלא כגון מאי? כגון רבי חנינא בר פפי וחביריו.

5. רב מטיל עונש מלקות על ייחוד

אמר רב: מלקין על ייחוד, ואין אוסרין על הייחוד. אמר רב אשי: לא אמרן אלא בייחוד פנויה, אבל בייחוד דאשת איש לא, שלא תהא מוציא לעז על בניה. מר זוטרא מלקי ומכריז. אמר ליה רב נחמן מפרהטיא לרב אשי: מר נמי לילקי ולכריז! אמר ליה: איכא דשמע בהא ולא שמע בהא.

6. רב מטיל עונש מלקות על שמועות לא טובות

אמר רב: מלקין על לא טובה השמועה, שנאמר: אל בני כי לא טובה השמועה. מר זוטרא מותיב לה אפסירה על כתפיה, ומקרי ליה אל בני.

7. קולא של רבה בדיני ייחוד

אמר רבה: בעלה בעיר - אין חוששין משום ייחוד.

8. קולא של רב יוסף בדיני ייחוד

אמר רב יוסף: ⁸ פתח פתוח לרשות הרבים - אין חוששין משום ייחוד. רב ביבי איקלע לבי רב יוסף, בתר דכרך ריפתא, אמר להו: שקולי דרגא מתותי ביבי. והא אמר רבה: בעלה בעיר - אין חוששין משום ייחוד! שאני רב ביבי, דשושבינתיה הואי וגייסא ביה.

9. חומרא של אביי בדיני ייחוד

אמר רב כהנא: אנשים מבחוץ ונשים מבפנים - אין חוששין משום ייחוד, אנשים מבפנים ונשים מבחוץ - חוששין משום ייחוד. במתניתא תנא איפכא. אמר אביי: השתא דאמר רב כהנא הכי, ותנא מתניתא איפכא, אנא נעביד לחומרא. אביי דייר גולפי. רבא דייר קנה. אמר אבין: סקבא דשתא - ריגלא.

10. מעשים המוכיחים את החשש הגדול מייחוד

הנך שבויתא דאתאי לנהרדעא, אסקינהו לבי רב עמרם חסידא, אשקולו דרגא מקמייהו, ⁹ בהדי דקא חלפה חדא מנייהו נפל נהורא באיפומא, שקליה רב עמרם לדרגא דלא הוו יכלין בי עשרה למדלייא, ¹⁰ דלייא לחודיה. סליק ואזיל, כי מטא לפלגא דרגא איפשח, ¹¹ רמא קלא: ¹² נורא בי עמרם! אתו רבנן, אמרו ליה: כסיפתין! אמר להו: מוטב תיכספו בי עמרם בעלמא הדין, ולא תיכספו מיניה לעלמא דאתי. אשבעיה דינפק מיניה, נפק מיניה כי עמודא דנורא, אמר ליה: חזי, דאת נורא ואנא בישראל, ואנא עדיפנא מינך.

רבי מאיר הוה מתלוצץ בעוברי עבירה, יומא חד אידמי ליה שטן כאיתתא ¹³ בהך גיסא דנהרא, לא הוה מברא, נקט מצרא וקא עבר. כי מטא פלגא מצרא שבקיה, אמר: אי לאו דקא מכרזי ברקיעא הזהרו ברבי מאיר ותורתו, שויתיה לדמך תרתי מעי. רבי עקיבא הוה מתלוצץ בעוברי עבירה, יומא חד אידמי ליה שטן כאיתתא בריש דיקלא, נקטיה לדיקלא וקסליק ואזיל. כי מטא לפלגיה דדיקלא שבקיה, אמר: אי לאו דמכרזי ברקיעא הזהרו ברבי עקיבא ותורתו, שויתיה לדמך תרתי מעי.

פלימו הוה רגיל למימר כל יומא: גירא בעיניה דשטן.

⁸ בכת"י מינכן חסר: 'אמר רב יוסף', והדברים מובאים כהמשך לאמירת רבה.

⁹ משפט זה הוא תוספת של הדפוסים ואינו מופיע בכתבי היד.

¹⁰ המשפט 'דלא הוו יכלין בי עשרה למדלייא' הוא תוספת של הדפוסים ואינו מופיע בכתבי היד.

¹¹ בכת"י ותיקן: 'אמר'.

¹² 'רמא קלא' הוא תוספת של הדפוסים.

¹³ בכת"י ותיקן: 'אידמי ליה איתתא', וכן בסיפור הבא.

יומא חד מעלי יומא דכיפורי הוה, אידמי ליה כעניא, אתא קרא אבבא, אפיקו ליה ריפתא, אמר ליה: יומא כי האידנא כולי עלמא גואי, ואנא אבראי? עייליה וקריבו ליה ריפתא.
 אמר ליה: יומא כי האידנא, כולי עלמא אתכא, ואנא לחודאי?
 אתיוהו אותבוהו אתכא.
 הוה יתיב מלא נפשיה שיחנא וכיבי עליה, והוה קעביד ביה מילי דמאיס,
 אמר ליה: תיב שפיר.
 אמר ליה: הבו לי כסא,¹⁴ יהבו ליה כסא, אכמר שדא ביה כיחו,
 נחרו ביה, שקא ומית. שמעו דהו קאמרי: פלימו קטל גברא! פלימו קטל גברא!
 ערק וטשא נפשיה בבית הכסא, אזיל בתריה נפל קמיה.
 כי דחזייה דהוה מצטער גלי ליה נפשיה, אמר ליה: מאי טעמא אמרת הכי?
 ואלא היכי אימא?
 אמר ליה, לימא¹⁵ מר: רחמנא נגער ביה בשטן.

רבי חייא בר אשי הוה רגיל כל עידן¹⁶ דהוה נפל לאפיה, הוה אמר: הרחמן יצילנו מיצר הרע.
 יומא חד שמעתניהו דביתהו, אמרה: מכדי הא כמה שני דפריש ליה מינאי, מאי טעמא קאמר הכי?
 יומא חדא הוה קא גריס בגינתיה, קשטה נפשה חלפה ותנייה קמיה.
 אמר לה: מאן את?
 אמרה: אנא חרותא דהדרי מיומא,
 תבעה,
 אמרה ליה: אייתי ניהליה להך רומנא דריש צוציתא,¹⁷
 שוור אזל אתייה ניהלה.
 כי אתא לביתיה, הוה קא שגרא דביתהו תנורא, סליק וקא יתיב בגויה.
 אמרה ליה: מאי האי?
 אמר לה: הכי והכי הוה מעשה,
 אמרה ליה: אנא הואי.
 לא אשגח בה, עד דיהבה ליה סימני,¹⁸
 אמר לה: אנא מיהא לאיסורא איכווני.
 כל ימיו של אותו צדיק היה מתענה, עד שמת באותה מיתה.
 דתניא: אישה הפרס וה' יסלח לה - מה הכתוב מדבר? באשה שנדרה בנזיר ושמע בעלה והפר לה, והיא לא ידעה שהפר לה בעלה, והיתה שותה יין ומטמאה למתים. רבי עקיבא כי הוה מטי להאי פסוקא הוה בכי, אמר: ומה מי שנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה, אמרה תורה: צריכה כפרה וסליחה, מי שנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר - על אחת כמה וכמה!

¹⁴ המשפט 'אמר לי הבו לי כסא' אינו מופיע בכתבי היד, אך עמד לפני רש"י.

¹⁵ המשפט 'אמר ליה לימא' אינו מופיע בכתב יד מינכן.

¹⁶ בכת"י ותיקן: 'יומא'.

¹⁷ בכת"י ותיקן נוסף 'דדיקלא'.

¹⁸ המשפט 'לא אשגח בה עד דיהבה ליה סימני' הוא תוספת של הדפוסים.

כיוצא בדבר אתה אומר: ולא ידע ואשם ונשא עונו, כשהיה רבי עקיבא מגיע לפסוק זה היה בוכה, ומה מי שנתכוין לאכול שומן ועלה בידו חלב, אמרה תורה: ולא ידע ואשם ונשא עונו, מי שנתכוין לאכול חלב ועלה בידו חלב - על אחת כמה וכמה! איסי בן יהודה אומר: ולא ידע ואשם ונשא עונו - על דבר זה ידו כל הדווים.

11. איסור ייחוד עם בני משפחה

אמר רב יהודה אמר רב אסי: מתייחד אדם עם אחותו, ודר עם אמו ועם בתו. כי אמרה קמיה דשמואל, אמר: אסור להתייחד עם כל עריות שבתורה, ואפילו עם בהמה.

תנן: מתייחד אדם עם אמו ועם בתו, וישן עמהם בקירוב בשר; ותיובתא דשמואל! אמר לך שמואל: וליטעמיך, הא דתניא: אחותו וחמותו ושאר כל עריות שבתורה - אין מתייחד עמהם אלא בעדים; בעדים אין, שלא בעדים לא! אלא תנאי היא; דתניא, אמר רבי מאיר: הזהרו בי מפני בתי. אמר רבי טרפון: הזהרו בי מפני כלתי; ליגלג עליו אותו תלמיד. אמר רבי אבהו משום רבי חנינא בן גמליאל: לא היו ימים מועטים, עד שנכשל אותו תלמיד בחמותו.

אפילו עם בהמה. אביי מכלליה מכולה דברא. רב ששת מעבר ליה מצרא. רב חנן מנהרדעא איקלע לרב כהנא לפום נהרא, חזייה דיתיב וקא גרס וקיימא בהמה קמיה, אמר ליה: לא סבר לה מר אפילו עם בהמה? אמר ליה: לאו אדעתאי.

12. ייחוד עם שתי נשים מיוחדות

¹⁹ אמר רבא: מתייחד אדם עם שתי יבמות, ועם שתי צרות, עם אשה וחמותה, עם אשה ובת בעלה, עם אשה ותינוקת שיודעת טעם ביאה ואין מוסרת עצמה לביאה. מאי טעמא? כיון דמנציין אהרדי, מגליין אהרדי.²⁰

13. עד מתי ישן בקירוב בשר?

וכמה?

אמר רב אדא בר רב עזא אמר רב אסי: תינוקת - בת תשע שנים ויום אחד, תינוק - בן שתים עשרה שנה ויום אחד.

איכא דאמרי: תינוקת - בת שתים עשרה שנה ויום אחד, תינוק - בן שלש עשרה שנה ויום אחד.

וזה וזה, כדי שיהיו שדים נכוננו ושערך צָמַח.

אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא: לא שנו אלא שאינה בושא לעמוד לפניו ערום, אבל בושא לעמוד לפניו ערום - אסור; מאי טעמא? יצר אלבשה.

¹⁹ בדפוס ספרדי נוסף כאן 'הלכתא', אך תוספת זו תמוהה שכן על פי רוב ביטוי זה בא להכריע הלכה במחלוקת, ואילו כאן לא נזכרה מחלוקת בנושא זה.

²⁰ במשפט זה חוגתי ממנהגי והבאתי את המסומן באותיות מוטות על אף שאינו מופיע בדפוס וילנא כיון שהוא מופיע בכל כתבי היד ובדפוס הספרדי.

רב אחא בר אבא²¹ איקלע לבי רב חסדא חתניה, שקליה לבת ברתיה אותבוה בכנפיה. אמר ליה: לא סבר לה מר דמקדשא? אמר ליה: עברת לך אדרב, דאמר רב יהודה אמר רב, ואיתימא רבי אלעזר²²: אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה, עד שתגדיל ותאמר בפלוני אני רוצה. מר נמי עבר ליה אדשמואל, דאמר שמואל: אין משתמשים באשה! אמר ליה: אנא כאידך דשמואל סבירא לי, דאמר שמואל: הכל לשם שמים.²³

דומני שכבר מוכח שהשילוב בין האגדה להלכה בסוגיה זו חורג מהמקובל בסוגיות אחרות. אך לא די בחשיפת עובדה זו. שומה עלינו לנסות ולהתחקות אחר מגמת העריכה בשילוב זה. כדי להקל על הקורא אחלק את הדיון לשני חלקים:

א. מעשים התורמים באופן ישיר לדיון ההלכתי אך חורגים ממנו.

ב. מעשים שאינם קשורים באופן ישיר לאמירה ההלכתית.

ב. מעשים התורמים באופן ישיר לדיון ההלכתי אך חורגים ממנו

כבר הזכרתי לעיל את המעשים המשקפים נאמנה את האמירות ההלכתיות ולא אכפול שוב את הדברים, אלא אתמקד רק במעשים החורגים מהאמירות ההלכתיות שעליהן הם מוסבים.

ב.1 מימרות רב

רב יהודה בשם רב מצמצם את דין המשנה בשני תחומים שונים (קטעים 3-4):

א. לא שנו אלא בכשרים, אבל בפרוצים - אפילו בי עשרה נמי לא.²⁴

ב. לא שנו אלא בעיר, אבל בדרך - עד שיהיו שלשה.

עבור שתי המימרות מציעה הסתמא להביא ראיה לדברי רב מהמשנה בסוטה ובשני המקרים היא דוחה את הראייה ומשאירה את הדין כחידוש של רב עצמו.²⁵ לאחר המימרא השנייה מובא מעשה על רב ורב יהודה:

²¹ בכת"י מינכן: 'רב חנין בר רבא'; בכת"י ותיקן: 'רב חנא בר רבא'.

²² בכת"י מינכן חסר: 'ואיתימא רבי אלעזר'.

²³ בכת"י ותיקן: 'ובלבד שיהיה ליבו לשמים'.

²⁴ בסוגיה יש תוספת של מעשה המדגים את החשיבות של הצמצום של רב: 'הוה מעשה והוציאווה עשרה במיטה'. שילוב

זה הוא מעין השילובים שבהם דנתי בקצרה בהקדמה למאמר זה.

²⁵ כבר ניסח זאת הרשב"א בתשובתו: "דהא 'לימא מסייע ליה', לישנא דגמ' הוא לבתר כמה זימנא דאמרה רב" (שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן אלף קפב). דברי הרשב"א האלו מהווים ראיה נוספת להכרות של הראשונים עם ענייני העריכה של הסוגיה.

רב ורב יהודה הוו קאזלי באורחא, הוה קאזלא ההיא אתתא קמייהו, אמר ליה רב לרב יהודה: דל כרעיך מקמי גיהנם. אמר ליה, והא מר הוא דאמר: בכשרים שפיר דמי! אמר ליה: מי יימר דבכשרים כגון אנא ואת! אלא כגון מאי? כגון רבי חנינא בר פפי וחביריו.

ממעשה זה עולה הכרעה ההלכתית החורגת ממה שנוסח במימרא, שהרי רב מחמיר במעשה זה אף יותר ממה שהחמיר במימרא. לדעת רב, רוב רובו של העם, כולל רב עצמו, הם בחזקת פרוצים, ועל כן לכל הקבוצה הרחבה הזו אסור להתייחד עם אשה אפילו בעשרה. מעשה זה אמור להוביל אותנו אל המסקנה ההלכתית שניסח הרמב"ם: 'לא תתייחד אשה אחת, אפילו עם אנשים הרבה'.²⁶ כבר פרשני הרמב"ם המוקדמים עמדו על כך שהמקור לדבריו הוא המעשה שלפנינו. אך מעבר למסקנה הלכתית זו, המשלימה את המימרא הראשונה של רב, עולה מהמעשה סתירה למימרא השנייה של רב. על אף שרב ורב יהודה הולכים בדרך, רב לא אסר את הייחוד עם האשה בגלל שאין הם שלושה אלא בגלל שאינם כשרים, דבר העומד לכאורה בניגוד לנאמר במימרא השנייה!²⁷

נראה ששני הדינים שחידש רב לא התחדשו בעת ובעונה אחת. התהליך ההיסטורי היה שהחידוש הראשון נאמר ראשון, ואחריו היה המעשה שממנו עולה ההקצנה של החידוש כמעט לכל אדם. ברבות הימים חידש רב את החידוש השני, שאוסר גם על ייחוד בשניים כאשר הם בדרך ומתיר את ההליכה המשותפת רק אם הם שלושה. מתוך כך שרב עדיין דן במספרים הנמוכים של שנים ושלושה, ברור שרב עצמו לא אימץ את המסקנה ההלכתית מרחיקת הלכת האוסרת ייחוד על כל אדם. ועל כן לא היה צורך "לעדכן" את המימרא הראשונה של רב ולאסור ייחוד בשניים של כל אדם אא"כ הוא כשר כרבי חנינא בר פפי וחביריו.

נראה שעורך הסוגיה בעריכתו עשה שני דברים:

א. הוא השאיר את המעשה, ללא ניסוח המסקנות שלו כדין מחייב.²⁸

²⁶ משנה תורה, הלכות איסורי ביאה, פרק כב, הלכה ח.

²⁷ המהרש"א (חידושי אגדות על אתר) בעקבות קרשה זו מחדש – 'צריך לומר דהיו עם רב ורב יהודה עוד אנשים אחרים דאם לא כן מאי קשיא ליה לרב יהודה דהא בדרך הוה ובעי רב שלשה וק"ל'. אך דבריו תמוהים, שכן רב עצמו אומר 'כגון אנא ואת' ואינו מזכיר כלל דמויות נוספות!

²⁸ במקרים רבים ניסוח המימרא לא נעשה על ידי האמורא עצמו אלא על ידי תלמידיו או על ידי עורכים מאוחרים לו. הדבר נידון כבר רבות במחקריו של פרופ' אברהם וייס ואצל רבים נוספים ואין כאן המקום לפרוס יריעה זו. אך פטור בלא כלום אי אפשר ועל כן אזכיר רק מקרה אחד מתוך הסוגיה שלנו:

אמר רב: מלקין על ייחוד, ואין אוסרין על הייחוד.

אמר רב אשי: לא אמרן אלא בייחוד פנויה, אבל בייחוד דאשת איש לא, שלא תהא מוציא לעז על בניה.

מר זוטרא מלקי ומכריז.

אמר ליה רב נחמן מפרהטיא לרב אשי: מר נמי לילקי ולכריז!

אמר ליה: איכא דשמע בהא ולא שמע בהא.

המימרא המקורית של רב קבעה ש'מלקין על ייחוד' והוא לא חילק בין המקרים השונים של הייחוד. לאור דבריו, מר זוטרא אכן הלכה תמיד גם במקרים של ייחוד אשת איש. כדי לפתור את הלעז על בניה, הוא היה מכריז שאין אוסרין על הייחוד. לעומתו רב אשי לא הלכה אשת איש, וכאשר נשאל מדוע הוא הסביר שהוא חושש שישמעו על ההלקאה ולא ישמעו את ההכרזה. אם כן, יש מחלוקת בין מר זוטרא ורב אשי מה הפרשנות של דברי רב, אך המחלוקת לא נעשתה בבית המדרש אלא אנו מסיקים את המחלוקת מהמעשים שלהם – זה הלכה והכריז וזה לא הלכה כלל ועיקר. עורך הסוגיה ניסח את הפרשנות של רב אשי כמימרא המוסבת ישירות על דברי רב, ואילו את דברי מר זוטרא הוא השאיר

ב. הוא מיקם את המעשה אחרי המימרא השנייה ולא אחרי המימרא הראשונה. מיקום זה מפתיע שכן עיקר חידושו של המעשה הוא ביחס למימרא הראשונה, ובעצם הוא חסר משמעות ביחס למימרא השנייה, הדנה במספר האנשים ולא במעמדם. ואם יטען הקורא שהביאו את המעשה על רב ההולך בדרך אחרי המימרא של רב בעניין הדרך, הרי שהקושיה הנ"ל תתעורר במלוא עוצמתה – מה ראה רב יהודה להקשות מהעובדה שהם כשרים, כאשר הדבר אסור גם בכשרים כיון שהם רק שנים !!

נראה אפוא שאפשר להסיק שתי מסקנות ממעשה עריכה זה. האחת- העורך, כמו רב עצמו, לא רצה לאמץ את הכרעתו מרחיקת הלכת של רב שכמעט כל אדם אסור בייחוד. כאשר הוא משאיר את המעשה כסיפור, הוא מותיר לנו פתח להעמיד את דברי רב כמידת חסידות שאינה מחייבת להלכה. ואכן כך הסיקו להלכה רבים מהראשונים, החל מהרי"ף והרא"ש שהשמיטו לגמרי את המעשה מחיבורם, דרך חכמי אשכנז המוקדמים כדוגמת הראב"ן וחכמי ספרד כדוגמת הרמב"ן,²⁹ הרשב"א,³⁰ הריטב"א³¹ ועוד, שהזכירו את הסיפור אך טענו שזו מידת חסידות שאינה מחייבת להלכה. כאמור לעיל, הרמב"ם אינו שותף למסקנה זו והוא פסק להלכה את העולה מהמעשה, אך ראשונים אלו חלוקים עליו. המסקנה השנייה היא שבעל הסוגיה, בניגוד לרי"ף ולרא"ש, השאיר את המעשה בתוך התלמוד ולא השמיטו, שכן רצה להדגיש שיש כאן מקום למידת החסידות. בזה הוא מעניק לנו את הרמז הראשון בהבנת תפקיד האגדה בסוגיה – עולם ההלכה מתווה את קווי האיסור וההיתר, אך עולם האגדה פותח לנו פתח לעולם של חסידים ואנשי מעשה. אמנם הנהגת חייהם אינה מחייבת כמו המימרא ההלכתית, אך היא בהחלט יוצרת דרך חיים ראויה. דומני שזו גם מגמתו כאשר הוא שם את המעשה דווקא אחרי המימרא השנייה. עורך הסוגיה רוצה שנסיק שגם בדרך ראוי שהשלושה יהיו כשרים ולא כדאי לסמוך על כך שהם שלושה. אמנם כיון שמדובר על 'ראוי' ולא על 'חייב', לכן אין צורך לנסח את המימרא ההלכתית, אך הקורא מגיע למסקנה אינטואיטיבית זו מתוך קריאת הרצף.³²

בתור מעשה. בצורה כזו הוא מראה לנו שלדעתו ההלכה צריכה להיקבע כרב אשי. נראה שנקודה זו מסבירה גם את המיקום של המימרא הבאה בסוגיה:

אמר רב: מלקין על לא טובה השמועה, שנאמר: אל בני כי לא טובה השמועה.

מר זוטרא מותיב לה אפסירה על כתפיה, ומקרי ליה אל בני.

גם כאן רב הלקה ללא הכרזה ואילו מר זוטרא הוסיף את ההכרזה המבארת למה האדם מקבל את עונש המלקות. מר זוטרא עקבי לשיטתו שהכרזה אכן מועילה; בעל הסוגיה, שלא ניסח את המעשה של מר זוטרא כאמירה הלכתית מחייבת, נאמן לשיטתו הפוסקת כרב אשי שאין ההכרזה מועילה. בניגוד למקרה הקודם שבו ביטל רב אשי את המלקות בגלל בעיה זו, במקרה של 'לא טובה השמועה' השאיר העורך את דינו המקורי של רב על תילו ופסק שמלקים ללא הכרזה, כפי שאכן הביאו להלכה רוב הראשונים.

²⁹ בחידושו על אתר.

³⁰ שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן אלף קעח.

³¹ בחידושו על אתר.

³² דומני שהרמ"ה בחידושו למסכת קידושין חולק על פרשנות זו, שכן הוא הכריע שבשלושה אין מידת חסידות גם אם אינם כשרים כרבי חנינא בר פפי. עיין שם בהערות השוליים של הרב שושנה, המקשר נושא זה לחידוש אחר של הרמ"ה, שרק שומרים של האשה אסורים ללכת עימה בדרך אם הם שנים אך אם אינם שומרים מותר, ואכמ"ל.

ב.2 מימרות רבה ורב יוסף (קטעים 7-8)

אמר רבה: בעלה בעיר - אין חוששין משום ייחוד.

אמר רב יוסף: פתח פתח לרשות הרבים - אין חוששין משום ייחוד.

הן רב והן רב יוסף מצמצמים את דין המשנה האוסרת ייחוד. רבה מעמיד את איסור המשנה רק במקרה שאין בעלה בעיר; רב יוסף מגדיר מחדש מה נחשב ייחוד - דווקא בית סגור מהווה מקום פוטנציאלי לייחוד, ואילו בית עם פתח פתוח לרשות הרבים אינו מהווה מקום העומד לייחוד, ועל כן הייחוד בו אינו אסור. לאחר המימרא של רב יוסף מביאה הסוגיה מעשה ברב ביבי:

רב ביבי איקלע לבי רב יוסף, בתר דכרך ריפתא, אמר להו: שקולי דרגא מתותי ביבי. והא אמר רבה: בעלה בעיר - אין חוששין משום ייחוד! שאני רב ביבי, דשושבינתיה הואי וגייסא ביה.

מעשה זה מצמצם את ההיתר של רבה - 'בעלה בעיר', רק למקרה של אנשים זרים, אך אם הם קרובים - 'שושבינתיה', היתר זה מתבטל. גם כאן אנו רואים שני חידושים מפתיעים בעבודת העורך:

א. העורך לא ניסח את המסקנה ההלכתית הנובעת מהמעשה כאמירה מחייבת.

ב. העורך שיבץ את המעשה לאחר המימרא של רב יוסף ולא לאחר המימרא של רבה שעליו הוא מוסב!³³

נראה שגם כאן נגיע לאותן מסקנות שהגענו אליהן בסעיף הקודם. העורך אינו סבור שצריך לאסור את הייחוד גם כאשר מדובר בשושבינתיה, אם כי מידת חסידות יש כאן. כמו כן, רוצה העורך שאנו ניישם את מידת החסידות על שני החידושים, הן של רבה והן של רב יוסף. אמנם מבחינה הלכתית אין כאן מקום לחידוש זה ביחס לדברי רב יוסף, שהרי אם המקום אינו מקום שאפשר להתייחד בו אין זה משנה עם איזו אשה האדם מתייחד, אך כיון שאנו דנים במידת החסידות והזהירות, הרי שכל מקום שיש בו חשש, ראוי (ולא חייבים) להחמיר בו.

גם הראשונים היו רגישים למהלך זה של העורך, ובבואם לפסוק נחלקו כיצד להתייחס למעשה זה:

- הרי"ף והרא"ש השמיטו את המעשה לגמרי וכך הביעו את עמדתם שאין מקום למעשה זה בעולם ההלכה.³⁴

- יש שפסקו את הדין כחיוב הלכתי גמור, אך רק בעניין בעלה בעיר ולא בעניין פתח פתוח לרשות הרבים.³⁵

³³ כאמור לעיל, בכת"י מינכן המימרא השנייה אינה מובאת בשם רב יוסף אלא כהמשך דברי רבה. מחד, גירסה זו מחריפה את הבעיה, שכן אי אפשר לומר שהמעשה מובא כאן בגלל הזיקה בין המימרא של רב יוסף למעשה בביתו של רב יוסף. מאידך, הקושיה קצת פחות חריפה כיון שאפשר לטעון שהביאו את המעשה אחרי הבאת דברי רבה בנידון בשלמותם.

³⁴ עיין בשו"ת יוסף אומץ, סימן צז, הטוען שהרי"ף והרא"ש השמיטו את דין 'גייסא ביה' מפאת פשיטותו, אך במחילת כבודו אין דבריו נראים.

- ויש מהם שפסקו את הדיון כחיוב הלכתי הן במקרה שבעלה בעיר והן במקרה של פתח פתוח לרשות הרבים.³⁶

ב.3 איסור ייחוד עם בני משפחה (קטע 11)

המשנה קבעה ש'מתייחד אדם עם אמו ועם בתו', בניגוד לשאר העריות שאסור להתייחד עימן. המשנה לא נתנה טעם לדין זה, אך ניתן לשער שהדין נובע מכך שבמקרים אלו אין חשש שהייחוד יוביל למעשה אסור. בבבלי מובאת עמדתו של רב אסי, המרחיב את דין המשנה: 'אמר רב יהודה אמר רב אסי: מתייחד אדם עם אחותו, ודר עם אמו ועם בתו'. רב אסי מרחיב את הדין של המשנה בשתי נקודות:

- א. הוא מבאר שההיתר שהזכירה המשנה הוא לא רק על ייחוד ארעי אלא גם על מגורים משותפים.
- ב. הוא מתיר גם ייחוד עם אחות.

דברי רב אסי ממשיכים את הקו הרעיוני של המשנה – הייחוד נאסר רק מפאת החשש שמא יגיעו לדבר איסור, ועל כן מכריע רב אסי שאצל אם ובת אין חשש איסור ועל כן מותר אפילו לגור ביחד. כמו כן, אצל אחות החשש לאיסור מצומצם ועל כן מותר לאדם להתייחד עם אחותו לזמן מוגבל. סוגיית הגמרא מביאה את עמדת שמואל, החולק על קו זה: 'כי אמרה קמיה דשמואל, אמר: אסור להתייחד עם כל עריות שבתורה, ואפילו עם בהמה'. שמואל, בניגוד לנאמר במשנה, אוסר את הייחוד עם כל העריות, כולל אם ובת. ניתן לשער ששמואל מבין את דין הייחוד כדין מוחלט שאינו תלוי בשאלה האם יש חשש למעשה איסור או לא. מעשה הייחוד אסור מצד עצמו ועל כן אסור בכל מקרה! ³⁷ הסוגיה מעמתת את דברי שמואל עם המשנה ומתרצת שמדובר במחלוקת תנאים:

תנן: מתייחד אדם עם אמו ועם בתו, וישן עמהם בקירוב בשר; ותיובתא דשמואל!

³⁵ רמב"ם, משנה תורה, הלכות איסורי ביאה, פכ"ב, הי"ח. עיין גם תוספות שבת יג ע"א, ד"ה מה; ט"ז, אה"ע, סימן כב, ס"ק ח; שער יוסף בתשובה שבסוף הספר סי' ג..

³⁶ רבנו ירוחם, חלק א נתיב כג, בשם הרמ"ה; חלקת מחוקק, אה"ע, סימן כב ס"ק יג; בית שמואל שם, ס"ק יג.

³⁷ מחלוקת זו, האם הייחוד הוא איסור מוחלט או שהוא איסור שמיישמים אותו רק כאשר יש חשש למעשה איסור חמור, מבצבץ גם בסוגיית הפתיחה על משנת הייחוד (קטע 1):

מאי טעמא? תנא דבי אליהו: הואיל ונשים דעתן קלות עליהן. מנא הני מילי? אמר רבי יוחנן משום רבי ישמעאל: רמז ליחוד מן התורה מניין? שנאמר: כי יסיתך אחיך בן אמך, וכי בן אם מסית, בן אב אינו מסית? אלא לומר לך: בן מתייחד עם אמו, ואסור להתייחד עם כל עריות שבתורה. פשטיה דקרא במאי כתיב? אמר אביי: לא מיבעיא קאמר, לא מיבעיא בן אב דסני ליה ועייץ ליה עצות רעות, אלא אפילו בן אם דלא סני ליה - אימא צייתי ליה, קמ"ל.

תנא דבי אליהו אוסר את הייחוד כיון שנשים דעתן קלה ועל כן יש חשש לאיסור, משמע שרק בגלל חשש זה הדברים נאסרו. רבי יוחנן לעומת זאת צריך להביא מקור המתיר ייחוד עם אם ובת, ונראה שלולי מקרא מפורש, היה אסור להתייחד עם אם ובת למרות שאין חשש למעשה של איסור. סברת רבי יוחנן מקבילה לסברתו של שמואל. אביי, המסביר את הפסוק בצורה אחרת מרבי יוחנן, נראה שסבור כעמדה הראשונה שייחוד במקרה זה אינו אסור גם בלא פסוק.

אמר לך שמואל: וליטעמיך, הא דתניא: אחותו וחמותו ושאר כל עריות שבתורה - אין מתייחד עמהם אלא בעדים; בעדים אין, שלא בעדים לא! אלא תנאי היא;

הסוגיה אינה מסתפקת בהוכחה מהברייתא שיש תנאים הסוברים כעמדת שמואל, אלא מביאה ברייתא נוספת התומכת בעמדה זו:

דתניא, אמר רבי מאיר: הזהרו בי מפני בתי. אמר רבי טרפון: הזהרו בי מפני כלתי; ליגלג עליו אותו תלמיד. אמר רבי אבהו משום רבי חנינא בן גמליאל: לא היו ימים מועטים, עד שנכשל אותו תלמיד בחמותו.

נראה שהראיה היא מדברי רבי מאיר שרצה להישמר מהייחוד עם בתו, בניגוד למה שאנו רואים במשנה שהייחוד עם הבת מותר, ולא מדברי רבי טרפון הנזהר מייחוד עם כלתו, שכן אף המשנה לא התירה ייחוד זה.

ראיה זו קצת קשה שכן הברייתא אינה מנסחת את הדברים כמחייבים אלא כאמירה אישית של החכמים שביקשו שמירה מעבר לחיוב הייחוד המקובל.³⁸ שמירה זו אינה מחויבת בעולם ההלכה, אך נדרשה לדעת התנאים בסיטואציות מסוימות. דבר זה שונה לחלוטין מעמדתו של שמואל האוסר מן הדין את הייחוד עם כל העריות ואפילו עם בהמה. דומה ששיוך דברי שמואל לעמדה זו כוחה יפה בעיקר להקהות את עוקץ דבריו. לאחר לימוד המקור שוב אין אנו רואים בהכרח את דברי שמואל כמחייבים הלכתית אלא כמידת חסידות. אמנם אין קריאה זו חד משמעית אך היא מקבלת חיזוק מהמשך הסוגיה:

אפילו עם בהמה. אביי מכלליה מכולה דברא. רב ששת מעבר ליה מצרא. רב חנן מנהרדעא איקלע לרב כהנא לפום נהרא, חזייה דיתביב וקא גרס וקיימא בהמה קמיה, אמר ליה: לא סבר לה מר אפילו עם בהמה? אמר ליה: לאו אדעתאי.

המעשים בהמשך הסוגיה מראים כיצד אביי, רב ששת ורב חנן מנהרדעא יישמו את דינו של שמואל 'אפילו עם בהמה'.³⁹ עורך הסוגיה לא ניסח את דבריהם כאמירה מחייבת,⁴⁰ דבר שמשאיר את האפשרות לא לאמץ את מסקנתם כמחייבת. ואכן הרמב"ם, כאשר פסק את הדברים להלכה, לא הזכיר את דינו של שמואל כמחייב, אלא הזכיר את הדברים, הן בעניין בהמה והן בעניין שאר העריות, כמידת חסידות:

³⁸ דבר זה מוכח מהביטוי 'הזהרו בי' המייחס את הדברים דווקא לתנאים עצמם. כמו כן, אין כאן פירוט כיצד להזהר ובמה להזהר, ואין כאן קישור לדיני הייחוד כלל ועיקר.

³⁹ ואכן לעיל בסעיף א הבאנו מקרים אלו כדוגמה מובהקת למעשה המשקף את המימרא ההלכתית.

⁴⁰ למשל, היה אפשר לנסח: 'וכן אמר אביי: אפילו עם בהמה'.

לא נחשדו ישראל על משכב זכור ועל הבהמה, לפיכך אין איסור להתייחד עימהן. ואם נרחק אפילו מייחוד זכור ובהמה, הרי זה משובח; וגדולי החכמים היו מרחיקין הבהמה, כדי שלא יתייחדו עימה. ואיסור ייחוד עריות, מפי הקבלה... לפיכך ראוי לו לאדם לכוף יצרו בדבר זה, ולהרגיל עצמו בקדושה יתרה ובמחשבה טהורה ובדעת נכונה כדי להינצל מהן; ויזהר מן הייחוד, שהוא הגורם הגדול. גדולי החכמים היו אומרים לתלמידיהם, הזהרו בי מפני בתי, הזהרו בי מפני כלתי, כדי ללמד לתלמידים שלא יתביישו מדבר זה ויתרחקו מן הייחוד. (משנה תורה, הלכות איסורי ביאה, פכ"ב ה"ב וה"כ)

הלומד את הסוגיה מגיע למסקנה שאף שמואל, בניגוד לנאמר בברייתא הראשונה, אינו סבור שיש מחלוקת תנאים בדין ייחוד, אלא שיש תנאים המדברים על שורת הדין ויש תנאים המדברים על מידת חסידות. שמואל עצמו הדגיש את מידת החסידות ובעקבותיו הלכו אביו ורב ששת.

4.ב סיכום ביניים

משלוש הדוגמאות שנידונו לעיל עולה שעורך הסוגיה יצר שני קווים מקבילים של התנהגות בהלכות ייחוד. את האחד הוא הציג כשורת הדין ההלכתי, ואילו את האחר, המחמיר יותר, הוא הציג כרף ראוי אך לא מחייב. ראינו שלא היה מחויב שכך יהיו פני הדברים והיה ניתן להעביר את חלקם לתחום המחייב, כגון דינו של שמואל על איסור גורף על ייחוד, או את דינו של רב המצמצם מאוד את קבוצת ה"כשרים", אך העורך בחר, לפסוק הלכה כעמדה המקלה יותר - מחד, ומאידך - לא למחוק עמדות אלו מהדיון ולהשאיר אותם בתור נורמה ראויה אך לא מחייבת. המתודה שאפשרה לעורך לדבר בשתי שפות אלו היא היכולת לשלב בין האמירה ההלכתית והסיפור האגדתי.

ג. מעשים החורגים מהדיון ההלכתי

עד כה דנו במעשים המשולבים בתוך הדיון ההלכתי, אך יש גם מעשים שאינם קשורים ישירות לדיון ההלכתי אך נמצאים בחטיבות השונות בסוגיה. שומה עלינו להבין את הסיפור ואת המסר החבוי בו, אך מעבר לכך מוטל עלינו לנסות להבין, מה ראה העורך לשבץ סיפור זה כאן.

1. מעשים המוכיחים את החשש הגדול מייחוד

הקטע הבולט בפרק זה הוא כמובן קובץ הסיפורים העצמאי המופיע בסוגיה (קטע 10). לא אאריך לדון במעשים אלו, כיון שכבר רבו הדיונים בהם עד פרטי פרטים ואין צורך לחזור שוב על העבודה הממצה שעשו החוקרים השונים.⁴¹ אסתפק בתיאור קצר של הסיפורים, ואדון על קצה המזלג במסר העולה מהשרשור שלהם:

⁴¹ א"א אורבך, מעולמם של חכמים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 46, הערה 97; י' ברקאי, הסיפור המיניאטורי, ירושלים תשמ"ו, עמ' 129; א' וולפיש, העריכה היוצרת וכוח היצר: עיון בעריכת מסכת קידושין במשנה, בתוספתא ובבבלי,

סיפורים על נסיונות (קטע 10):**רב עמרם חסידא והשביות**

תיאור הסיפור:

בביתו של רב עמרם חסידא שוכנו שביות, ומחשש לייחוד עימן הוא שיכן אותם בעלייה. כאשר ראה רב עמרם אחת מהן התחיל לעלות אל העלייה שבה הן היו.⁴² באמצע הטיפוס צעק רב עמרם, 'אש בביתו של עמרם'. כאשר באו חכמים לסייע לו הבינו שאין אש, אלא רב עמרם עמד להגיע אל השביות. החכמים טענו כלפיו שהוא מבייש אותם בהתנהגותו. ענה להם רב עמרם: מוטב שיתביישו ממנו בעולם הזה ולא יתביישו ממנו בעולם הבא. רב עמרם השביע את היצר לצאת ממנו, ואכן יצא היצר בדמות עמוד של אש. אמר רב עמרם ליצר: 'ראה, אתה אש ואני בשר, ובכל זאת אני עדיף ממך'.

נקודות העולות מהסיפור:

1. יצר העריות תוקף את כולם, אפילו אנשים חסידים כמו רב עמרם.
2. הלכות ייחוד אינן ערובה לפתרון יצר העריות. גם כאשר פתר רב עמרם את הבעיה כאשר שיכן את השביות בעלייה, בכל זאת היצר גרם לו לטפס אליהן.
3. עם יצר העריות צריך להתחכם: רב עמרם השתמש בקריאה על "אש" כדי להלחם ב"אש" של היצר; הוא השתמש ביצר הבושה ובשבועה כדי להכריע את היצר.
4. היצר נמצא בתוך האדם והוא חזק מהאדם, אך בכל זאת יש יכולת לאדם להתמודד עם היצר, או בלשונו של רב עמרם: 'אנא עדיפנא מנך'.

רבי מאיר ועוברי העבירה

תיאור הסיפור:

רבי מאיר היה מתלוצץ על עוברי עבירה. יום אחד רצה השטן להכשילו והראה עצמו כאשה העומדת מעברו השני של הנהר. על אף שלא היה גשר לעבור את הנהר, לקח רבי מאיר חבל והתחיל לעבור את הנהר. כאשר הגיע לאמצע הנהר, 'עזב' אותו השטן ואמר לו: "אילולי הכריזו בשמים: 'הזהרו ברבי מאיר ובתורתו', הייתי עושה אותך שווה שתי מעות".

40 JSIJ, 7 (2008), עמ' 31-79; ש' ולר, נשים בחברה היהודית בתקופת המשנה והתלמוד, תל-אביב תשס"א, עמ' 40 ואילך; ע' חברוני, גירא בעיני דשטן, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ה; ח' מאק, 'על גברים שהתפתו אך חטאם לא עלה בידם', היגיון ליונה (עורכים: י' לוינסון, י' אלבוים, ג' חזן-רוקם), ירושלים תשס"ז, עמ' 431-456; ש' נאה, 'חרותא', בתוך: סוגיות במחקר התלמוד, ירושלים תשס"א; י' פרנקל, סיפור האגדה – אחדות של צורה ותוכן, תל-אביב 2001, עמ' 63 ואילך; י' רוזן-צבי יצר הרע, מיניות ואיסורי ייחוד: פרק באנתרופולוגיה תלמודית, תיאוריה וביקורת 14 [1999], עמ' 55-84. הערת המערכת: ראו גם בקובץ זה במאמריהם של אברהם וולפיש ורוד בן זון.

⁴² לפנינו בדפוסים יש שינויי גרסאות מפליגים. עיין על כך במאמרו של וולפיש (לעיל הערה 43) עמוד 57 ואילך.

נקודות העולות מהסיפור:

1. רבי מאיר מתלוצץ בעוברי עבירה, מסתבר שהוא חושב שקל לנצח את היצר ועל כן הוא מזלזל באלו שאינם עומדים במטלה זו.
2. היצר הוא דמות חיצונית לאדם, התוקף אותו כאשר האדם מזלזל בכוחו - מחד, ומאידך - יש לו ביטוי גם בתוך האדם, והוא נותן לו כוחות-על לעבור את הנהר גם כאשר נראה שאי אפשר לעבורו.
3. היצר משועבד לגזרות משמים.
4. התורה שאדם למד מהווה מגן מפני היצר.

רבי עקיבא ועוברי העבירה

תיאור הסיפור:

רבי עקיבא היה מתלוצץ על עוברי עבירה. יום אחד רצה השטן להכשילו והראה עצמו כאשה הנמצאת בראש הדקל. התחיל רבי עקיבא לטפס על הדקל. כאשר הגיע לאמצע הדקל, 'עזב' אותו השטן ואמר לו: "אילולי הכריזו בשמים: 'הזהרו ברבי עקיבא ובתורתו', הייתי עושה אותך שווה שתי מעות".

נקודות העולות מהסיפור:

1. סיפור זה דומה לסיפור הקודם כאשר ההבדל הוא בקושי להגיע לאשה. היצר הוא דמות חיצונית לאדם, התוקף אותו כאשר האדם מזלזל בכוחו. בניגוד לסיפור הקודם, אין מכאן ראייה על כוחות-על שהיצר מעניק לאדם - כאשר האשה בראש הדקל אין קושי מיוחד לעלות אל הדקל, שכן דרכם של אנשים לטפס על דקל כדי להוריד את פירותיו. כמו כן, יש לרבי עקיבא ראייה שאפשר לעלות על הדקל כיון שהאשה עצמה (השטן) נמצאת בראש הדקל.⁴³
2. היצר משועבד לגזרות משמים.
3. התורה שאדם למד מהווה מגן מפני היצר.

פלימו והשטן

תיאור המעשה:

פלימו היה רגיל לומר בכל יום 'חץ בעינו של השטן'. פעם אחת, בערב יום כיפור, נדמה השטן כעני ודפק בדלת ביתו של פלימו. הוציאו לו לחם. אמר העני: 'יום כזה, כולם בפנים ואני בחוץ?!', הכניסו אותו ונתנו לו לחם. אמר 'יום כזה, כולם ליד השולחן ואני לבדי?!', קרבוהו וישב ליד השולחן. ישב השטן-העני מלא בשחין ומוגלה עליו והיה עושה ליד השולחן דברים מאוסים. גער

---

⁴³ בסיפור הקודם על רבי מאיר ברור שמדובר על כוחות חדשים, שכן אין רבי מאיר יכול להסיק שאפשר לעבור את הנהר מכך שהאשה שם כיון שיתכן שהגיעה לשם ממקום אחר.

בו פלימו: 'שב יפה'. אמר העני: 'הביאו לי כוס'. הביאו לו כוס השתעל והשליך את הליחה אל תוך הכוס. שוב גערו בו המסובים. בעקבות זאת התחזה השטן-העני כמת. שמעו בני הבית, שהיו אנשים אומרים: 'פלימו הרג אדם'. ברח פלימו והתחבא בבית הכסא, הלך השטן בעקבותיו ונפל לפניו. כאשר ראה השטן את פלימו שהיה מצטער מאוד, גילה את עצמו. שאל השטן את פלימו 'מדוע אמרת כך (=חץ בעינו של השטן)?'. שאל אותו פלימו: 'אלא איך אומר?'. אמר לו, אמור: 'הקב"ה יגער בשטן'!

נקודות העולות מהסיפור:

1. השטן הוא דמות חיצונית לגמרי, שמטרתו אינה דווקא להכשיל אנשים אלא להנך אותם להתמודדות נכונה.
2. בניגוד לסיפורים אחרים שבהם השטן או היצר מכשיל אנשים בחטא של עריות, בתחילת הסיפור הזה השטן/העני מלמד את פלימו כיצד ראוי להתייחס לעני, ובסופו הוא מלמד אותו כיצד להתמודד עם שטן שמנסה אותו יותר מידי.
3. הסיפור פותח בצורת התמודדות מאוד לוחמנית עם השטן – 'חץ בעיני השטן', ובסיומו מגלה לנו הסיפור שהצורה הנאותה היא אמירה לשטן שהקב"ה יגער בו, או במילים אחרות, לומר לו שהוא מועל בתפקידו.
4. מה שהגן על פלימו בסיפור זה לא הייתה צדקתו אלא הצער והייאוש שהוא הפגין בעקבות הניסיון הקשה שעמד בפניו.

רבי חייא בר אשי ואשתו

תיאור המעשה:

רבי חייא בר אשי היה רגיל לומר בעת תפילתו: 'הרחמן יצילנו מיצר הרע'. יום אחד שמעה אותו אשתו ותמהה, הרי כמה שנים שהוא פרוש ממני ומדוע הוא עדיין מתפלל לעזרה כנגד היצר? יום אחד הוא למד בגינה, קישטה אשתו את עצמה ועברה לפניו. שאל אותה רבי חייא בר אשי: 'מי את? ענתה לו 'אני חרותא (שם של זונה ידועה – רש"י) שחזרתי לכאן היום'. תבעה לעבירה. אמרה לו שיביא לה רימון מראש העץ, קפץ והביא לה. כאשר חזר לביתו נכנס לתנור שהסיקה אשתו וישב שם. אמרה לו: 'מה קרה? וסיפר לה את המעשה. אמרה לו: 'זאת הייתי אני'. לא האמין לה עד שמסרה לו סימנים. אמר לה: 'בכל זאת חטאתי, כי אני התכוונתי לאיסור'. כל ימיו של אותו הצדיק היה מתענה עד שמת באותה מיתה.

הנקודות העולות מהסיפור:

1. הדמות ה'מכשילה' את האדם בסיפור זה אינו היצר הרע הפנימי או השטן החיצוני היא אשתו של האדם הרוצה לנסות אותו.
2. גם בסיפור זה עולה שכוחותיו של אדם מתגברים בגלל התאוה, כאשר בסיפור זה אנו רואים זאת גם באדם שכבר פרש מאשתו שנים רבות.

3. בסיפור זה אנו לומדים על התמודדות בעקבות החטא, בעוד שהסיפורים האחרים הדגישו רק את ההתמודדות לפני החטא.
4. הסיפור מדגיש שהעובדה שאדם חטא אינה מפחיתה את היכולת שלו להיות צדיק כל עוד הוא מתמודד עם הכישלון.

חבט כולל על קובץ הסיפורים:

כאמור לעיל, אנו דנו בסיפורים ב'קצירת האומר' על אף שכל אחד מהם זוקק תשומת לב מרובה. החוקרים דנו לא רק בכל סיפור בפני עצמו אלא גם בקשרים בין הסיפורים השונים ובמסרים העולים ממכלול הסיפורים. לדעתי, וכך גם עולה מדבריהם של חוקרים שונים, אפשר למקד את המסרים העולים ולהעמידם על שלשה עקרונות:

1. היצר תוקף כל אדם - זקן כצעיר, חסיד כרשע, ושומה על כל אדם להתמודד עימו.
2. יש דרכים מגוונות שבהם ניסו החכמים להתמודד עם היצר - זלזול, תפילה, בושה, ועוד. לא כל הדרכים שוות - חלקן מוצלחות מאוד וחלקן מזיקות מאוד.
3. היצר אינו רע, אלא כוח חיוני בחייו של האדם המנסה דרך הניסיון לחנכו. בריחה מההתמודדות רעה ומסוכנת באותה מידה כמו הזלזול בהתמודדות.

אביא מעט מדבריו של הרב ד"ר אברהם וולפיש על קובץ זה:

התחכום שבעריכת קובץ סיפורים זה מחדד אפוא את השאלה ששאלנו לעיל: מדוע שובץ בסוף הקובץ סיפור שונה מן האחרים במבט הפסימי-הטרגי שלו? ...סיפורו של רב עמרם נותן מקום למעט אופטימיות, שאפשר להתמודד בהצלחה עם יצר הרע למרות כוחו האדיר. אמנם סיפורי רבי מאיר, רבי עקיבא ופלימו מבליטים את חוסר-האונים של גדולי החכמים מול תחבולות השטן, אך שלושת הסיפורים מלמדים שעצמתו של השטן מול אדם מסוים היא תוצאה ישירה של האופן שבו האדם נערך להתמודדות. אדם המתריס נגד השטן חושף את עצמו למלוא עצמתו של השטן, אבל המתפלל לשולחו של השטן יכול להביא לריסון כוחו של השטן. אבל רב חייא בר אשי מעריך עד מאוד את כוחו של השטן ואף משווע לסיוע מהשמים, אך הוא נוחל כישלון שסופו טרגדיה נוראה. ....ההבדל בין הפחד מפני היצר של רב חייא בר אשי לזלזול ביצר שהפגינו שאר חכמי הקובץ בולט לעין, אך הקישורים הספרותיים בין הסיפורים מלמדים שבעיני עורך הקובץ ההתייחסויות המנוגדות ליצר צומחות משורש משותף – הסירוב לראות ביצר תכונה אנושית אימננטית ואף חיונית. כל החכמים הנזכרים בקובץ שוללים מכול וכול את היצר כחלק מאישיותם – זה מתוך זלזול וזה מתוך רתיעה מוגזמת. מסיפור רב חייא בר אשי מתברר שהשלילה מתוך רתיעה מסוכנת לא פחות ואולי אף יותר מהשלילה מתוך זלזול, שכן יצר שאין לו פורקן באפיק חיובי סופו להתפרץ באפיק שלילי. אפשר לראות בתפיסת היצר של רב חייא בר אשי מעין נבואה המגשימה את עצמה: המתנזר מביטוייו החיוביים של היצר מתוך חשש

מעיוורונו של היצר סופו שיפול קרבן לעיוורון זה. אבל מי שמשלים עם יצרו ומתאמץ לתת לו ביטוי באפיקים חיוביים בלבד, סופו שאף יצרו ישלים עמו.

יוצא אפוא שסיפור רב חייא בר אשי איננו מציג תפיסה הפוכה לזו של שלושת הסיפורים שקדמו לו, אלא משלים את הצד האחר של המטבע: כשם שאין לבטל את היצר על ידי זלזול, כך אין לבטלו על ידי התנזרות מוחלטת.
(א' וולפיש, העריכה היוצרת וכח היצר, בתוך: JSIJ 7, רמת גן 2008, עמ' 69-72)

מסרים אלו מהווים מצד אחד המשך ברור למה שראינו עד הלום בתפקיד האגדה בסוגיית ייחוד. האגדה מדגישה את חוסר היכולת של הלכות ייחוד בלבד להוות מחסה מהיצר החזק של האדם. הדרישה שעולה מהסיפורים היא להתמודדות מתמדת בלי קפיאה על השמרים. בחינה מחודשת של המציאות, בדיקת הניסיונות העומדות לפתחו של האדם, וחיפוש הדרכים לעמוד בהם בהצלחה צריכים לעמוד לנגד האדם בכל עת. לא די בעמידה פורמלית בדרישות של הלכות ייחוד, אלא שומה על האדם לבדוק האם הלכות אלו אכן מספקות במציאות שבה הוא נמצא כרגע. את רב עמרם חסידא תקף היצר על אף שלא עבר על איסורי ייחוד, שהרי הנשים היו בעלייה בעוד שהוא היה בבית. רבי מאיר הילך בדרך ללא נשים, ובכל זאת תוקף אותו היצר גם כאשר אשה נמצאת מעבר לנהר. גם כאשר רבי חייא בר אשי נמצא לבדו בגינתו יכולה חרותא לעבור לפניו. סיפורים אלו מעלים את רף ההתמודדות כפי שראינו גם בהתנהגות האמוראים לאורך כל הסוגיה. אך דומני שלא בזאת מסתיים תפקידו של קובץ זה. כאמור לעיל, הקובץ מסתיים בסיפור המדגיש את הפסול בבריחה מהתמודדות עם היצר וחוסר התחלת בהינזרות טוטאלית. מסר זה חשוב מאוד במערך הכללי של הסוגיה. הדגשנו חזור והדגש את הרף הגבוה של האגדה לעומת ההלכה, אך אליה זו - קוץ בה. אם אדם ימשיך להגביה את הרף כל הזמן, יימנע מכל חיכוך שיכול לעורר את היצר ויצמצם כל מגע עם אשה, משם הדרך קצרה להינזרות טוטאלית, כך שיאמר האדם לעצמו: "מה לי ולצרה זו, כיון שהשטן עומד לפתחי בכל רגע ורגע, כיון שרבים וטובים ממני לא עמדו בניסיונות שלהם אין לי טוב אלא לברוח לגמרי, להינזר מהמותר לי כדי שלא אגיע לאסור לי. אסגור עצמי בחדר ולא איישם רק את הכלל שעלי להתרחק מהאשה מאוד מאוד" אלא עלי להתרחק ממנה לגמרי". או אז הסיפור האחרון טופח על פניו ואומר לו שגם בדרך זו יש סכנה. ההתמודדות אמנם קשה אך היא חשובה. הניסיון הוא תהליך חינוכי ואל לאדם למנוע עצמו ממנו. צדיק ייקרא זה שנופל וקם ולא זה שבורח מההתמודדות. לסיכום נאמר שמטרת העורך בשיבוץ מעשים אלו בסוגיית ייחוד היא להדגיש שני מוטיבים הפוכים. האחד, שלא נסתפק רק בהלכות ייחוד הפורמליות, שכן במלחמת היצר צריך להשקיע מחשבה רבה כדי לנצח במאבק. הלכות ייחוד יכולים להיות התשתית, אך כל אדם נמדד ביכולת שלו להיאבק גם מעבר להם. המוקד השני הוא הדגשת הסכנה ב"החמרה היתרה". אדם שיקצין ויחמיר עד כדי חוסר מפגש טוטאלי עם האשה, סופו ליפול באותו פת שממנו הוא בורח. ראוי להחמיר בדרכי המאבק, אך חשוב להיות בתוך המאבק ולא לנוס ממנו.

2.ג עד מתי ישן בקירוב בשר? (קטע 13)

הדוגמה השנייה למעשה שאינו קשור ישירות לדיון ההלכתי היא בשלהי הסוגיה. המשנה התירה לא רק את הייחוד עם אם ובת אלא אף את השניה באותה מיטה, 'מתייחד אדם עם אמו ועם בתו; וישן עימהם בקירוב בשר, ואם הגדילו - זו ישנה בכסותה וזה ישן בכסותו'. המשנה מתירה שינה בקירוב בשר עד גבול מסוים, אך המשנה לא ביארה מהו גבול זה ותיארה אותו בביטוי עמום – 'הגדילו'. בתלמוד נחלקו בביאור העניין:

אמר רב אדא בר רב עזא אמר רב אסי: תינוקת - בת תשע שנים ויום אחד, תינוק - בן שנים עשרה שנה ויום אחד.

איכא דאמרי: תינוקת - בת שנים עשרה שנה ויום אחד, תינוק - בן שלש עשרה ויום אחד.

וזה וזה, כדי שיהיו שדים נכונו ושערך צָמַח.

אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא: לא שנו אלא שאינה בושה לעמוד לפניו ערום, אבל בושה לעמוד לפניו ערום - אסור; מאי טעמא? יצר אלבשה.

רב אסי נותן קריטריון קבוע על פי גיל או בגרות פיזיולוגית (כל לשון על פי המסורת שבידה). לעומת זאת, רב חסדא נתן קריטריון שאינו גופני אלא רוחני. הוא אוסר את השכיבה במיטה אחת כאשר יש סימן ברור המעיד על בגרות מינית נפשית. בהמשך הסוגיה מובא הסיפור הבא:

רב אחא בר אבא איקלע לבי רב חסדא חתניה, שקליה לבת ברתיה אותבוה בכנפיה. אמר ליה: לא סבר לה מר דמקדשא? אמר ליה: עברת לך אדרב, דאמר רב יהודה אמר רב, ואיתימא רבי אלעזר: אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה, עד שתגדיל ותאמר בפלוגי אני רוצה. מר נמי עבר ליה אדשמואל, דאמר שמואל: אין משתמשים באשה! אמר ליה: אנא כאידך דשמואל סבירא לי, דאמר שמואל: הכל לשם שמים.

על פניו מעשה זה אינו קשור כלל לנושא הנידון. אין מדובר כאן על ייחוד ובוודאי שלא מדובר על שינה במיטה אחת בקירוב בשר. הקישור הפשוט הוא שהסיפור מדבר על רב חסדא שאמר את הפרשנות על המשנה. אך דומני שאפשר לראות קישור רחב יותר לסוגיה בכללותה. בעוד שעורך הסוגיה חרט על דגלו את חשיבות ההחמרה בדיני ייחוד מעבר לנדרש בהלכה, הוא מודע גם למחירים של החמרה זו. סיפור זה מעמת בין שתי דמויות, סב ואב, בשאלה מהי הקירבה הראויה בין הסב לנכדתו. רב חסדא רואה את כל הקרבה אל אשה כקרבה תועלתנית, ועל כן מתיר אותה רק בקטנה, ורק כאשר אינה נשואה, ומקצין שוב את הדבר באומרו: 'אין משתמשים באשה'. ראייה זו עומדת בניגוד לעמדת חותנו הרואה אפשרויות שונות של מערכות יחסים בין האיש והאשה, חלקם אסורים וחלקם מותרים. הכלל שצריך להנחות את האדם הוא – 'הכל לשם שמים'. דומני שסיפור זה נוטע בנו תחושה קשה בנוגע לכך שיש מי שרוצה למנוע מסבא לחבק את נכדתו, וכל זה בשם ההלכה. נראה לי שמטרת הסיפור היא התובנה שלעיתים החמרה מופרזת בדיני הייחוד אינה רצויה. הכלל שצריך להנחות את המתמודד הוא מחד - המאבק, החשש, וההכרה בעוצמת היצר, ומאידך -

על האדם להבין גם את המחירים שהוא משלם על החמרה זו. מסר זה דומה למסר העולה מהסיפור האחרון בקובץ הקודם. כפי ששם ראינו שהפרישה מהאשה אינה בהכרח מהלך נכון, כך גם כאן - הרחקה מהנכדה הוא מהלך לא ראוי. אין מקום לזלזל ביצר, ומאידך, ראוי שלא לשכוח את הצרכים הנורמליים של החיים כאשר הכלל המנחה צריך להיות 'הכל לשם שמים'.

ד. סוף דבר

בכתיבת מאמר זה הצבתי לי שתי מטרות:

- א. להפנות זרקור על עבודת העריכה שעשה העורך בסוגיה.
- ב. לנסות ולפרש את המוטיבציה של העורך במהלכים אלו.

דומני שאת העובדה שיש כאן סימנים ניכרים של עריכה הצלחתי להוכיח. שילוב המעשים בתוך הסוגיה, מיקום שילוב המעשים בתוכה, והעובדה שחלק מהמעשים קבלו ניסוח של הלכה וחלק לא – כל אלו מעידים על עריכה מחושבת וממוקדת. אני צעדתי צעד נוסף וניסיתי להסביר מהי מטרת העורך במהלכים אלו. כאמור, המסקנות הן בשני מוקדים הפוכים, אך משלימים זה את זה. מחד - האמירה החד משמעית שהלכות ייחוד הן התשתית ההלכתית המחייבת, אך עם זאת אין בכוחן לפתור את בעיית ההתמודדות עם היצר. החכם עיניו בראשו ועליו לעשות כמעשה התנאים והאמוראים - יבדוק את המציאות שבה הוא חי וינסה למצוא פתרונות חלופיים כדי להתמודד עם היצר. כמו כן, ראוי לאדם גם להחמיר על עצמו יותר משורת ההלכה כדי לצמצם את עוצמת ההתמודדות. מאידך הדגיש עורך הסוגיה גם נקודה נוספת - צמצום החיכוך יותר מדי, הימנעות טוטאלית מיחסי אישות, הפרדה טוטאלית בין גברים לנשים גם במערך המשפחתי, לא רק שאינם חיוביים אלא אף מזיקים ושליליים.

להסבר המוטיבציה אין לי ראיות מוכרחות יותר ממה שהבאתי בגוף המאמר, ואני מודה שמכלל השערה סבירה לא יצאנו. יכול החולק לחלוק ולומר שהעריכה היא טכנית, וללא מטרת-על חינוכית. אני סבור שאמירת העורך איננה פחות חשובה מהדברים של אלו שאת דבריהם הוא עורך, ועל כן חשוב לנסות ולשער מה הוא מנסה לומר בין השורות. ונסיים באמירה הסוגרת את הסוגיה ויפה היא גם לוויכוח זה – 'הכל לשם שמים'.